

МОДАЛНИ СИНТАКТИЧНИ ВЪРЗКИ В БЪЛГАРСКИТЕ ГОВОРИ

За диалектния синтаксис е характерна повишената модалност. Причините за това трябва да търсим във факта, че реализацията на диалекта има някои специфични особености

- осъществява се винаги в говорима форма;
- осъществява се предимно в диалогична форма.

При това много по-силно отколкото в книжовния синтаксис (имаме предвид предимно писмения) се проявява ролята на личното отношение на говорителя към слушача, а това обуславя и използването на едни или други езикови средства. Използването на повече и по-разнообразни модални типове в диалектите е нормална и характерна черта. Чрез тях се проявява ролята на говорители, който има особен възглед за протичането на общуването, конструира по свой, собствен начин езиковата му форма, при което се стига и до особено използване на синтактичните типове и модели. Така например в този план заслужава да се посочи смесването на пряка и непряка реч в разказ, протичащо на базата на модално отношение на разказвача, който обединява тези два вида реч с оглед на някаква своя цел, произтичаща от цялостния контекст. Например: *и дн останал съз децата си садѐ п какѐ ша прѐва ѝс сегѐ излѐзнал нис товѐ селѐ; видѐле са че ѝма паралиѝа със лѐп и нѝа са блѝснали казѝли са че ѝто приѝдѝвиле сте за партизаните лѐбо; ѝдат тѝа ловѝците дѐка фанѝле товѐ детѐ така и така едѝн влѝ го нѝсеше нѝе го отѝмнахме да ви го подѝриме* (Горни Богров, Софийско); *свекърва ѝмах ... онѝ те тѝа сѝн тѝка што ѝ айде вѝе връвѝете ѝѝ че го доведѝм и ни донесе ѝѝдене; такѝѝ беше мераклѝѝа бащѝта ми децѝ рѝно петлѝите пѝѝа ми айде стѝвайте* (Вердикал, Софийско); *дѝскало дѝгнал раменѝ ни знѝм д'ѝдо пѝне сѝгѝ т'ѝ си ѝ твѝѝа рѝбуѝта* (Дявдядово, Шуменско).

При това има деактуализация на редица морфологични белези (лице, число) и изграждане на връзка предимно върху основата на семантични връзки между отделните елементи, без да се държи сметка дори за промените в синтактичните им функции.

Особено активно се проявява тази характерна за говорите черта в кръга на свързванията между изречения, части на изречения и синтактични цялости. В диалектите се срещат някои видове свързвания, неприсъщи на книжовния език, които имат като основна структурна черта и главна синтактична характеристика модалността. Такива са например някои разновидности на целевото свързване. Изобщо модалността в целевото свързване трябва да се вижда в прехода — осъществяван с помощта на съюз — на действието от плана на неговото реално протичане към друг негов аспект (действие, което не се осъществява в момента, а съществува

само като потенциална възможност). Например: *одвѣржѝ му йѣзѝк'а да говѣдри* (Ореш, Плевенско, Карт. БДА); *ко ѝе момчѣ турет гу на дрѣвѣдтнѝко, да ѡдел на дрѣвѣа* (Кацелово, Беленско, Карт. БДА); *зѡм ат л'ѡсната странѣ раздѡдѡт на комѝѣто, зѡм и тѡ да ѝедѡт аѡ кѡштата аз децѡта* (Тихомир, Крумовградско, Стайко Кабасанов, Един старинен български говор, София, 1963, 97) и др.

Само за диалектите е характерно целево свързване със силно подчертан момент на волево отношение към действието, при което се изразява желанието да се осъществи. Например: *вечертѡ отиѝѣл у крѣчмуту, егѡ предѡма нѣкога да му жн'ѣ* (Красава, Брезнишко, СБНУ XLIX, 578); *зѣла да мѝсли за магѝи и правѝлки, данѡ да ѣ не бѝѣе мажѣ и* (Тетевен, СБНУ XXXI, 123); *ѝскам да ѝдем на рѡбота нѣгде белки искарѡм нѣкоѝ грѡш* (Кюстендилско Краище, СБНУ XXXII, 596); *да гу фѣрли у герѡне нѣка се удѡви* (Бешенов, Банат СБНУ LI, 318); *голема ѝи плата заплаштѡше като да роди царицѡта, егѡ да украдне па детѡто* (Врѣбница, Софийско, СБНУ I, 134) и др.

Малко по-подробно ще се спрем на един особен вид модално свързване — условното. При него се посочва зависимостта на едно действие от осъществяването на друго. То е по принцип модално, защото при него с помощта на съюза се свързват действия, които не са се извършили реално и чието изпълнение изобщо зависи от изпълнението на някакви условия. Тази модалност обаче е от различен вид в различните случаи. Нейният характер до голяма степен зависи от морфологичната форма на сказуемото.

За книжовния език са характерни само такива условни свързвания, при които се представят две действия, следващи се във времето, като изпълнението на главното автоматически следва след реализирането на подчиненото. Основната синтактична особеност на този вид свързване е това, че главното изречение винаги остава в изявително наклонение, а сказуемото на подчиненото не съдържа маркирани модални елементи. Осъществява се с помощта на съюз *ако*. Например: *ако намѣримѣ нѣшто че запѡлимѣ и кѡштѡта* (Вердикал, Софийско); *ако е мѡшко детѡто ша вѝкнемѣ кумѡ* (Горни Богров, Софийско); *ако не гѡ уѝѝѝ жѡ ѝѡ искупѡѝ* (Градище, Севлиевско, Карт. БДА) и др.

Освен него, за българския диалектен синтаксис е характерно и един друг вид условно свързване, в което модалността е изявена по друг, много по-типичен начин. То се осъществява найчесто с помощта на съюза *да*. В подчиненото изречение има силно изразени волеви елементи. Например: *да знѡе да ме зѣме, да знѡе барѝ че царица че да вѡди* (Врѣбница, Софийско, СБНУ I 133); *сѝга ѝѣѝсайѡ чѣѝм'ѡ да тѣчѣше ракѝѝа, ѝѣ вѝну, та ѝта да служѣ за хаѝр фсѣкѣк, който минѣ прис соѝа пѡт'* (Устово, СБНУ I 116); *сѝга да станѣха ѝѣѝсѣѣе камен'ѣ ѡѡце, та ѝта да сторѣ мѡндра ѝѣѝ туѡа и ѝта да хранѣм фсѣкѣк, койту минѣ прис туѡа* (там); *и му казалѝ, чи тойѡа чѝлѣк хи ѝе куртулѝсал и да нѣ прибѝл змѝѝѡта, ѝтѣла да ги изедѣ* (там, 114); *ѝа бѣ сам, та малко изѡадѝ, да бѣме двѡѝца, ѝѡле трѡѝца, пѡвѣке можѣше да искарѣме* (Каменица, СБНУ XL 433); *ѡ'ѡтинѡе, да ти нѡпраѝм цару'ки дукѡдам ли сѡс нас?* (Нови Пазар СБНУ XLVII 207); *ѝтѣме да изгорѝме да не бѣше тѡа свѝнѡр'* (Планинец, Ивайловградско, Карт. БДА) и др.

Тук темпоралната последователност на действията не е така актуална по две причини: от една страна има един друг много силен основен елемент — това, че действието на подчиненото изречение се осъществява или не по волята на субекта, следователно действието в главното изречение зависи от тези волеви, модални елементи, а не е просто следствие във времето на някакво друго, предхождащо го действие. От друга страна и в резултат на тези особености това действие (сказуемото на главното изречение) много често е в условно наклонение или пък в индикативно време, изразяващо елементи на несигурност, на хипотетичност (например бъдеще в миналото). Именно това извънредно много засилва модалния характер на този вид свързване, което пък вече прави невъзможно редуването му с темпоралното.

